

NOVÁK ZSUZSA

A SÁRVÁRI KISIPAR TÖRTÉNETE

A magyarországi kézműipar szervezeti keretei 1884-ig

A kézművesség története egybeforrt az emberiség történetével. Az egyes mestersegek állandósulása és fokozatos differenciálódása hosszú fejlődés folyamata volt, amelyet befolyásoltak az éghajlati, környezeti viszonyok, a különböző méretű települések szerepe (pl. a védelmi szerepet betöltő várak körüli települések), a társadalmi körülmények és azok változásai, a földesúr, ill. a települések előljáróságának, lakóinak, a helyi szükségletek kielégítésének igénye. Az iparosok munkája nélkülözhetetlen és értékes volt az egyházi és főúri udvarokban egyaránt, de szép számmal éltek és dolgoztak az uradalmi birtokokon kívül, az azokat körülvevő városokban is, mint szabad iparosok. Működésüket, jogviszonyukat idővel szabályozni kellett. Ezt nemcsak létszámuk növekedése indokolta, hanem a társadalomban elfoglalt helyük változása is. Miután földesuraik felszabadították őket már nem kizárólag csak az ő igényeiknek tartoztak termékeikkel, hanem a földesúri munka elvégzése után, uraik védelmét, kiváltságait továbbra is élvezve, másoknak is vállalhattak munkát.

A kézművesek is látták, hogy összefogásukkal, társulásaikkal nagyobb eredményeket érhetnek el, nagyobb tekintélyre tehetnek szert, könnyebben biztosíthatják kiváltságaikat, védelmüket. Így alakultak ki a 10–14. századtól kezdődően az egy foglalkozást űző iparosok zárt testületei a céhek, elsőként német, majd olasz területeken. Hazánkban jóval lassabban és később jelenik meg a céhrendszer. „A legrégebbi ránkmaradt céh szabály a kassai szücsöké 1307-ből való.”¹

A céhek gazdasági és érdekvédelmi szervezetek voltak, amelyek a céhszabályzat, a céhlevelük vagy artikulusuk szerint működtek. Az uralkodótól, a földesuraiktól, vagy a városi testülettől kapott kiváltságok következtében megerősödött kézművescéhek tagjai nemcsak gazdag polgáraivá váltak az általuk adott esetben fegyverrel is védett településüknek, hanem a technikai, kulturális fejlődés bázisa, nem egy esetben pedig a gazdasági és társadalmi élet jelentős személyiségei is lettek.

A kezdetben virágzó céhek elsősorban a saját anyagi érdekeiket szem előtt tartva hamarosan módosították a céhekbe való felvételt, ugyanakkor nehezítették a legények önállósulási törekvéseit, emelték a termékek árát stb. Mindezek következtében megszaporodott a kontárok (a céheken kívüli önálló mesteremberek) száma. Egyre erősebb lett a társadalmi igény a hatalmaskodó mesterek és céhek visszaélései elleni szigorú fellépésre, rendeletek, törvények meghozatalára. Ilyenek voltak az

---

¹ A magyar ipar almanachja. Szerk.: Dálnoki-Kovács Jenő, Ladányi Miksa. Bp. 1929. A „Magyar Ipar Almanachja” Kiadó. 18. p.

1625. évi LXXI. t.c., az 1715. évi LXXIX.t.c., az 1723. évi LXXIV.t.c., az 1729. évi X.t.c., 1761-ben Mária Terézia a céhek szabadalomleveleit begyűjtette és intézkedésére azonos mintára készített céhszabályok megalkotását rendelte el.

II. József 1785-ben elvileg végleg eltörölte a céheket és kimondta a szabad ipar üzését (halálos ágyán azonban ezt a rendeletét is visszavonta), a gyakorlatban ez csak az 1840-i országgyűlés „A gyárak jogviszonyairól” alkotott XVII.t.c.5.§-ban kiadott rendelete nyomán valósult meg. Ez a törvény engedélyezte a gyárakban a mindennemű mesterséget űző segéd munkások szabad alkalmazását, és ez megindította a céhes társadalom lassú felbomlását. *Az 1851. április 1-től érvényes Ideiglenes Utasítás már mindenki számára szabadon biztosított iparüzést és kereskedést engedélyezett.*² Ennek feltétele a nagykorúság, a jó erkölcs és feddhetetlen előélet, valamint megfelelő képesítés, amit tanoncbizonyítvánnyal és legalább 6 évi segédi munkával kellett igazolni. A hatósági iparüzési igazolvánnyal rendelkezők iparos tanulókat szegődtehetnek, segédeket alkalmazhattak, a mesterségük gyakorlásához szükséges alap- ill. nyersanyagokat szabadon beszerezhatték és az iparigazolványban engedélyezett területen – a lakásán kívül – egy nyilvános helyen tetszés szerint árusíthattak. Az utasítás – az articulusokkal szemben – általánosságban szabályozta a céhek életét, a céhvagyon kezelését, a céljaik feletti felügyeletet. *A céhek mellett elismerte a céhen kívüli mesterségek gyakorlását is, ami tovább fokozta a céhrendszer felbomlását.*

A céhek végleges megszűnését az 1872. évi ipartörvény VIII.t.c.-nek 83.§-a mondta ki:

„Jelen törvény életbeléptetésétől számított 3 hó alatt valamennyi fennálló céh megszűnik.”

A törvény növelte az iparszabadságot, a céhek helyett ipartársulatok létrehozását tette lehetővé, de nem kötelezővé. A törvény a következők szerint határozta meg az ipartársulatok szervezetét, ill. azok működését:

„...76.§. Ugyanazon vagy különböző ipart egy vagy több községben önállóan gyakorló iparosok közös érdekeik előmozdítása végett ipartársulatokká egyesülhetnek. ...”

„...77.§. Minden ipartársulatnak alapszabályokkal kell bírnia, melyeket az alakulás előtt az illető törvényhatóság útján a földművelés, ipari- és kereskedelmi miniszternek bemutatni köteles.

Ha a bemutatott alapszabályok a törvényes szabványoknak megfelelnek, azok ellen kifogás nem tehető...”

„...79.§. Ipartársulatba való belépésre egy iparos sem kényszeríthető, valamint hogy a belépés sem tagadható meg oly iparostól, ki az alapszabályok feltételeinek eleget tenni akar és képes.

A kilépő tag a társulati kapcsolatból folyó javadalmakra és társulati vagyona iránt igényt nem tarthat...”

„...81.§. Az ipartársulatok az illetékes közigazgatási hatóság felügyelete alatt állnak.”

---

² Uo. 27. p.

„...82.§. A társulatnak más ipartársulattal való összeolvadását, vagy társulati kapocs teljes felbontását célzó közgyűlési határozat végrehajtása csak akkor történhetik, ha a társulat minden kötelezettségeinek és tartozásainak eleget tett.”³

Az új törvény szerint mindenki annyiféle ipart üzhetett, ahányfélét akart, szabadon anyyi üzletet nyithatott, amennyi módjában állt, szabadon kereskedhetett.

A korlátlan iparszabadság, továbbá a magyarországi nagyipar előretörése, a tőke előnye a versenyfeltételeknél mind-mind hozzájárult ahhoz, hogy az iparosok az 1872. évi VIII.tv. módosítására bírják a kormányt.

Az 1884. évi XVII.t.c. az ipartestületekről, szerkezetéről, hatásköréről a következőket mondta ki:

„...122.§. Törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú városokban, továbbá oly községekben, melyekben a képesítéshez kötött mesterséggel foglalkozó iparosok száma legalább 100-ra megy, a képesítéshez kötött mesterséggel (4.§.) foglalkozó iparosok kétharmadának kívánatára az illetékes ipar- és kereskedelmi kamara meghallgatásával és a törvényhatóság hozzájárulásával az iparhatóság által ipartestületek alakítandók.

Oly községekben, amelyekben 100-nál kevesebb ilyen iparos van, az iparosok kívánatára az ipar- és kereskedelmi kamara véleménye alapján a törvényhatóság hozzájárulásával a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minister esetről-esetre megengedheti az ipartestület alakítását...”

„...123.§. Budapest főváros kivételével, ahol az ipartestületek, iparágak vagy iparcsoportok szerint alakíthatók, egy város vagy község területén csak egy általános ipartestület alakítandó.

124.§. Mindazon iparosok, kik az illető város vagy község területén képesítéshez kötött mesterséget (4.§.) űznek, a testület tagjai, és tagsági díjak fizetésére kötelesek.

Kereskedők, gyárosok, avagy részvénytársaságok a testületekbe nem kényszeríthetők.

Azon iparosok azonban, kik mesterséget képező iparágat nagyban űznek és telepükön tanoncokat alkalmaznak, szintén bevonandók az ipartestületek kötelékébe.

Kétség esetében aziránt, hogy egyes iparosok kötelesek-e a testületbe lépni: az iparhatóság az illetékes ipar- és kereskedelmi kamara meghallgatása után határoz.

125.§. Az általános ipartestület megalakítása alkalmával az elsőfokú iparhatóság felhívja az illető helyen eddig működött és képesítéshez kötött mesterséggel foglalkozó iparosokból álló ipartársulatokat, hogy az ipartestületbe olvadjanak...”

„...126.§. Az ipartestület célja: az iparosok közt a rendet és az egyetértést fentartani: az iparhatóságnak az iparosok közt fentartandó rendre irányuló működését támogatni, az iparosok érdekeit előmozdítani s őket haladásra serkenteni.

Ez okból gondoskodik arról:

- a./ hogy az iparosok és a segédek közt rendezett viszonyok álljanak fenn;
- b./ hogy a tanoncok ügye rendeztessék;

³ Uo. 32. p.

- c./ hogy az iparosok és a tanoncok vagy a segédek közt felmerülő súrlódások és vitás kérdések elintézésére békéltető működés biztosítsák;
- d./ hogy segélypénztárak létesüljenek;
- e./ hogy az iparosok anyagi érdekeit szövetkezetek alakítása által előmozdítsa;
- f./ hogy a hatóságokat az iparügy tekintetében kellőleg tájékoztassa...”

„...128.§. Minden ipartestületnek közgyűlésileg megállapított alapszabályokkal kell bírnia, melyeket a törvényhatóság a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek a belügyminiszterrel egyetértőleg leendő jóváhagyás végett bemutatni köteles.

Az alapszabályokba mindenestre fölveendők:

- a./ a testületi tagok jogai és kötelességei;
- b./ a tagsági díj nagysága;
- c./ a testületi előljárásnak mikénti összeállítása és hatásköre;
- d./ a testületi vagyon kezelési módja;
- e./ intézkedés aziránt, hogy hatóságok és harmadik személyek irányában ki képviselje a testületet.

129.§. A testületi alapszabályok nem tartalmazhatnak olyat, miáltal az egyes tagok a jelen törvény által őket megillető jogok gyakorlásában megszoríthatnának, vagy akadályoztathatnának...”

„...135.§. A testületi előljárásnak legalább 12 iparosból kell állnia.

136.§. Az előljárásot a testület választóképes tagjai közgyűlésen választják.

Választhatók azon választóképes (133.§.) testületi tagok, kik legalább 3 év óta a város vagy község területén mint önálló iparosok működnek...”

„...139.§. Az iparhatóság minden ipartestülethez állandó hatósági biztost rendel ki.

Az iparhatósági biztos öröködi afelett, hogy a testület alapszabályai és a törvény határozatai értelmében működjék...”⁴

Az 1884. évi XVII.t.c. az ipartestületek mellett lehetővé tette az ipartársulatok alakítását és fennmaradását is. Ipartársulatokba tömörülhettek azok az iparosok, akik ipartestületet alakítani nem kívántak, vagy akik nem képesítéshez kötött mesterségeket űztek. Ez a kettősség is tovább osztotta az iparos társadalmat.

Az 1884. évi ipartörvény tehát lehetővé tette a magyar kézműves- és kisiparos társadalom fejlődését, de ez országos viszonylatban mégis alapvetően az iparosok képzettségétől, kulturális, gazdasági fejlettségétől függött.

A sárvári céhes kézműipar története

A magyar mezővárosok, így *Sárvár fejlődését is a középkortól főleg a település fekvése, természeti adottságai, árutermelése, az ipar és a kereskedelem kialakulása, fejlettsége, sokszínűsége, a város falain belüli értékesítés, ill. a távolabbi piacok felkeresésének lehetősége biztosította.*

Sárvár fejlett úthálózattal kapcsolódhatott be a környék kedvező áruforgalmába. „Sárvár város fekszik Bécstől 14 mérföldnyire; Győrtől, Soprontól, és Keszthelytől

---

⁴ Uo. 39–41. p.

középpontban 6 mértföldnyire, Pápától, és Keőszegtől ismét középpontban 5 mértföldnyire; Szombathely és Kis Czelltől 3 mértföldnyire. Az Atsádi vasútállomástól 11/2 óra járásnyira.” – olvashatjuk Ernecz Ignác Sárvárról írt monográfiájában. „Sár városán át Ikervár vámján és Rumon át vezetett egy út (Sárvár-Körmend), amely Vasvárnál csatlakozott a vasvár-körmendi úthoz. Sárvár, Pecöl, Szécsen irányába vitt Monyorókerék városának érintésével a sárvár-fürstenfeldi út, amely Szentmihálynál csatlakozott a szombathely-fürstenfeldi úthoz. Délre vitt a sárvár-nagykanizsai útvonal, amely Kapornakon is áthaladt. A sárvár-tapolcai útról Karakó felé ágazott el egy vonal, amely Sümeg irányába haladt. Sárvárról Pápára haladó út Sömjiéne át vitt és Mersénél csatlakozott a vasvár-pápai úthoz. Veszprémből is jó úton lehetett Sárvárt megközelíteni.”⁵ Tehát már a középkori Sárvár is fontos közlekedési úthálózat egy jelentős települése volt. Az ipar és kereskedelem fejlődését az oppidum privilégiumai is elősegítették.

A különböző kézművesek képviselői azokban az iparágakban jelentek meg először, amelyek termékei a mindennapi élet szükségleteinek leginkább megfeleltek. Sárvár és a közvetlen környezetében lévő Péntekfalu, Vármellék, Tizenháromváros, Sári falvak iparosai, a különféle mesterségek legelső képviselői a szabók, csapók, takácsok, csizmadiák, vargák, szücsök, kovácsok, csiszárok, lakatjártók, nyeregkészítők, szíjjártók, molnárok, mészárosok, pékek, gerencserek, süvegjártók voltak. A fogyasztás, a kereslet növekedésével együtt járt az iparosok számának növekedése, újabb iparágak keletkezése, illetve a meglévők differenciálódása.

Sárvár kézművesei a 16. századtól már céhes keretek között szolgálták földesuraiknak, városuk és a környék lakóinak igényeit. A céhek érdekvédelmi szervei voltak az egy, esetleg rokon szakmát űző iparosságnak. A céhek alapításának legfontosabb feltétele volt az artikulusok, azaz a céhlevél megszerzése. Ezeket a működési szabályzatokat, privilégiumokat hagyta jóvá, ill. erősítette meg a város földesura és a városi tanács, majd a megye továbbította ezeket a kérelmeket a Helytartótanácshoz. A privilégium szabályozta, biztosította a céh, ill. a céhbe tartozók jogait és kötelességeit. *Sárváron elsőként a kovácsok, lakatosok, kerékgyártók és a csiszárok alakítottak céhet.*

Privilégiumukat 1569-ben a *Nádasdy család* erősítette meg. *1577-ben a bognárok-kovácsok, 1611-ben a vargák, 1613-ban a szücsök és takácsok, 1615-ben a csizmadiák, 1618-ban a szabók, 1637-ben a molnárok, 1678-ban a gombkötők kérték, ill. kaptak engedélyt céhük alapítására.*⁶ A felsorolásból is látható, hogy Sárváron a legfontosabb iparágak mesterei megtalálhatóak voltak. Egyes szakmák – a fogyasztás igényei szerint – időről időre eltűntek, majd ismét megjelentek, vagy helyettük újak honosodtak meg.

A 17. századi összeírásokból az összeírt személyek neve alapján következtethetünk a mezővárosban élő foglalkozásokra.

Egy *1639-ben* történt összeírásban Sárváron 65, Sár faluban 8, Péntekfaluban 6 foglalkozásra utaló nevű személy szerepel a következő szakmákat feltételezve:⁷

⁵ Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. = Századok. 1929. 166 és 257. p.

⁶ Kiss Mária: Ipar és kereskedelem. = Sárvár monográfiája. Szerk.: Horváth Ferenc. Szhely, 1978. Sárvár Város Tanácsa. 308. p.

⁷ Uo. 307. p.

iparágak	Sárvár	Sár	Péntekfalu
szabó	22	5	1
csapó	1	–	–
takács	1	1	1
varga	8	2	2
csizmadia	5	–	–
nyeregjártó	1	–	–
szíjjártó	2	–	–
szücs	8	–	1
kovács	1	–	1
lakatjártó	3	–	–
csiszár	2	–	–
ötvös	3	–	–
pintér	1	–	–
borbély	2	–	–
sütő	1	–	–
mészáros	4	–	–

Egy későbbi, *1669-ben* történt összeírást vizsgálva Sárváron és Péntekfaluban 74 iparos nevével találkozhatunk, akik az alábbi szakmákat képviselték.

	Sárvár	Péntekfalu
szabó	24	–
süvegjártó	4	–
takács	1	1
varga	8	1
csizmadia	12	–
szíjjártó	1	–
szücs	5	–
kovács	1	1
lakatjártó	2	–
csiszár	2	–
ötvös	3	–
asztalos	1	–
bognár	1	–
borbély	1	–
molnár	2	1
gombkötő	2	–

Ők 9 céhbe tömörültek: *csizmadia, gombkötő, kovács, lakatos, molnár, szabó, szücs, takács és varga.*⁸

⁸ Uo. 309. p.

1799-ben Sárvár földesura adott kiváltságlevelet, ill. lehetőséget a fazekasoknak céhük alapítására.⁹

A gyakori tüzvészek és a háborús események hatására honosodott meg Sárváron az asztalos, üveges és puskaműves szakma. Mestereik 1821-ben királyi engedéllyel alapíthatták meg közös céhüket. Sok vitát váltott ki, hogy egyes céhen belül ellentétes jellegű iparosok dolgoztak, akik különböző számban képviselték szakmájukat, és a legtöbb esetben az egyik szakma többségben lévő mesterei háttérbe szorították a többi szakma képviselőit.

Az egyes szakmák fejlődését hátráltatta az azonos, vagy rokon szakmák képviselőinek térbeli távolsága is. Más városok céheibe tartoztak pl. a sárvári festők, kötelesek, bábosok és kádárok, az ács- és kőműves mesterek.

A külső mesterek nagyon sok esetben nem tudtak eleget tenni a cétagsággal járó követelményeknek, ezért a 19. században egyre gyakoribbá váltak a különválási törekvések. 1817-ben a sárvári és Sárvár környéki molnárok váltak ki a vasvármegyeiekkel közösen alkotott céhből. A sárvári kovácmesterek 1831-ben kérték különválásukat a szijjártóktól, 1841-ben pedig a szabók szerettek volna elválni a velük egy céhben lévő német szabóktól.

Az újabb céhek alakulása növelte az ellentéteket a régi céhekkel szemben, ugyanis így nőtt a konkurencia és csökkent a céhek bevétele. A mesterek kiválásával kevesebb lett az évente fizetett céttaksa, a szegődéskor, szabaduláskor, céhbe állások alkalmával kiszabott díjak bevételeitől elestek a régi céhek.

A 19. században – az adóösszeírások szerint – az iparosok száma az összlakosság számával együtt növekedett ugyan, de újabb céhek nem alakultak, sőt számbeli csökkenés tapasztalható. Az 1832. évi összeírás adatai szerint Sárvár mezővárosban és a 4 társközségben 142 iparos dolgozott: Sárvárrott 94, Vármelléken 39, Péntekfaluban 4, Tizenháromvárosban 4, Sár faluban pedig 1. Ők 30 szakmát képviseltek. Nem szerepeltettek az összeírásban 1 szabómestert, 1 szücsöt, – mindketten honorátorok voltak – két céhen kívüli mestert – 1 mészáros, 1 szabó –, akik iparukat már nem űzték, és a mesterek műhelyeiben foglalkoztatott 88 legényt sem.¹⁰

*A lakosság és iparosok százalékos megoszlásának aránya a következő volt:*¹¹

település	mesteremberek	mesterek és legények
Sárvár	16,80%	26,80%
Tizenháromváros	4,50%	6,70%
Vármellék	18,00%	30,60%
Péntekfalu	3,30%	4,10%
Sár	0,58%	1,16%

Az összeírásban szereplő kézműveseken, ill. céhen kívüli tevékenységet folytató iparosok szép számmal voltak még a helybeliek között, akik a más városok, falvak iparosaival együtt vásároztak, hogy a feleslegként jelentkező termékeiket értékesít-

⁹ Uo. 309. p.

¹⁰ Uo. 313. p.

¹¹ Uo. 314. p.

hessék, ill. kedvezőbb feltételek mellett szerezhették be a foglalkozásukhoz szükséges nyersanyagokat. A lakosság ellátásához, a növekvő igények kielégítéséhez hozzájárultak még az uradalom kézművesei is.

A céhes ipar 17–18. századi virágkorát a 19. században a hanyatlás követte. A piacért folytatott harc során a céhek mesterei egyre nehezebbé tették a céhekbe való bejutást, ill. a mesterjog elnyerését. Teljesíthetetlen feltételeket szabtak pl. az ún. remek darabok elkészítésével szemben, ill. meggátolták annak pénzbeli megváltását. Különböző címenek kisebb-nagyobb összegek fizetésére kötelezték a kérelmezőket, amelyek olyan terheket róttak a kézművesekre, melynek folytán sokan eladósodtak. Adósságaik fejében gyakran még a szerszámaiktól is megfosztották őket. Egyre gyakoribbá vált a legények kialakított, mindig csökkenő bérének visszatartása és a legények elbocsátása is. A munka nélkül maradt kóborló legények számát növelték az idegenből érkező mesterlegények. Őket, szorult helyzetüket kihasználva, a műhelytulajdonosok nagyon sok esetben titokban foglalkoztatták, vizzályt teremtve és növelve így a céhen belül is a feszültségeket.

A sárvári tanácshoz érkező panaszok között egyre gyakoribb volt az idegen mesterek ellen irányuló fellépés. A versenytársak kiszorítása érdekében a helyi mesterek az előljárássághoz fordultak pl. azért, hogy a piacokon szabályozzák a mesterek sorrendjét, a kirakodás, árusítás megkezdésének időpontját, kérték egyes szakmákban az idegen mesterek kitiltását stb. A céhek közötti és a céheken belüli vizzályokat növelték a helyi kereskedők is, akik kihasználva a kedvező piaci lehetőségeiket, idegen mesterektől vásároltak különböző termékeket és ezeket árulták üzleteikben.

A kereskedelem kiterjedése, a gyáripari termékek piaci megjelenése mind-mind gyorsította a céhes ipar hanyatlását. A 19. század második felében a nagy gazdasági-, technikai és társadalmi változások a tőke állandó mozgó és változó hatásának, az ehhez való alkalmazkodásnak az eredménye.

A Sárváron meginduló lassú polgárosodásnak, iparosodásnak is alapfeltétele volt a mezőváros, ill. nagyközség bekapcsolása – 1871-ben – a vasúthálózatba, ill. az 1897-ben történt villamosítása.

Az 1871. évi XVIII.t.c. – községrendezési törvény – Sárvárt, mint nagyközséget újból járási székhellyé tette.

A századfordulón történt meg a Sárvár melletti, addig önálló települések – Vármellék, Tizenháromváros, Sár, Péntekfalu – Sárvárhoz csatolása.

A település lakosságának foglalkozási megoszlását az iparban, a kereskedelemben és a mezőgazdaságban az alábbi táblázat mutatja.¹²

	1869	Ipar	Keresk.	Mezőg.
Sárvár		289	54	143
Vármellék		168	43	52
Tizenháromváros		25	1	32
Péntekfalu		12	–	78
Sár		9	–	130
	1900	Ipar	Keresk.	Mezőg.

¹² Naszádos István: Gazdaság és társadalomtörténet. = Sárvár monográfiája. Szerk.: Horváth Ferenc. Szhely, 1978. Sárvár Város Tanácsa. 465.p

Sárvár	885	153	482
Péntekfalu	147	2	244
Sár	18	1	465

A táblázatból kitűnik, hogy a város lakói nagy számban foglalkoztak iparral és kereskedelemmel.

A sárvári kisipar és kisipari üzemek (1872–1918). Az ipartársulati, ipartestületi élet alakulása

Az iparban dolgozó kézművesek helyzete az 1872. évi VIII.t.c. következtében változott meg. Ez a törvény megszüntette a céheket és helyettük ipartársulatok szervezését engedélyezte. *Az ipartársulatok az iparosoknak a közös érdekeik előmozdítására alakult egyesületek, melyekbe a belépésre senki nem volt kényszeríthető. „...valamint hogy a belépés sem tagadható meg oly iparostól, ki az alapszabályok feltételeinek eleget tenni akar és képes.”* Az ipartársulatok az iparhatóság felügyelete alatt álltak és jóváhagyott, ill. később az Országos Iparos Szövetség által kidolgozott alapszabályok szerint működtek.

A sárvári ipartársulat alakulásáról a Vas megyei Lapok 1874. aug. 6-i számában a következőket olvashatjuk: „... különösen a múlt évben, nagy hajlam mutatkozott a társulatok alakítására, bár az alapszabályok, melyek helybenhagyás végett a minisztériumhoz felterjesztettek, csak sok idő múlva érkeztek vissza. A beküldött alapszabályok, átvizsgálás után, részint egészben való megváltoztatás, részint módosítás végett visszaküldettek; ezeket újra kidolgozni, illetőleg módosítani és újra ismét felterjeszteni, lankasztotta a törekvéseinket, sőt találkoztak olyanok is, a kik azt mondták, hogy az új ipar-törvény úgy sem lesz állandó, vissza jön még a czéhrendszer, ez által a társulásra való kedv csökkent, s már alakulni kezdők legtöbb helyen végképp feloszlottak, pedig ily helyeken nehezebb őket újra összehozni, mint a hol most kezdenek alakulni. És hogy ezen is segítve legyen, az országos iparos szövetség kidolgozott egy minta alapszabályt, mely a m.kir. ipar és kereskedelmi ministerium által egész terjedelmében elfogadtatott és helyesnek találtatott, és ezen mintatervezet a ministerium által a céhbíróságok mint iparhatóságokhoz szétküldetett, hogy a társulni óhajtó iparosoknak utasítás végett kiadják, és egyszerűs mind pártolásuk alá vegyék. Most már tehát a társulatok alakulásán nagyrészt könnyítve van, most már csak akarat kell és az indítványozóknak türelem és kitartás és a cél el lesz érve.

Ki kell tűzni a zászlót és sorakozni kell, mert többet tehetünk iparügyünk előmozdításán, ha társulatban együtt, egy akarral haladunk, mintha elválva, összhangzat nélkül erőlködünk.

Mi is tehát Sárvár és Sárvár-vármellék iparosai, a kor követelményeinek eleget tenni kívánván, egy egyesült ipartársulatot alakítottunk. 3 havi szervezkedés és a ministeriumtól leérkezett alapszabályoknak helybenhagyása után a *múlt jún. hó 28-án* a „*Korona*” vendéglő nagytermében, *legjobb rend mellett tartottuk alakuló közgyűlésünket. Megválasztattak elnöknek: Vathy György, alelnöknek: Ernetz Zsigmond, jegyzőnek: Schmidt Antal ifj., pénztárnoknak: Gábrriel József, számvevő bi-*

zottság: Mórotz Imre, Gayer Pál, Schmidt Pál, választmányi tagok: Pundschuk Mátyás, Riedt András, Jákoby Bálint, Tussenegger Ferencz, Simmer Mihály, Sleimer József, Farkas József, Roth Károly, Uher József, Schmidt Antal id., Komin Henrik és Draskovics Gábor...”

„...De ezen társulatnak is, mint bár hol, vagy bármifélének vannak ellenségei; vannak egyesek, kik elismerik ugyan a társulás czélszerűségét, de csak azon az alapon, melyen a volt czéhek álltak; azért nem állanak más, illetőleg vegyes társulatba. *A csizmadiák külön társulatot képeznek, és van még egy más rész is, kik hasonlóan különválva akarnak maradni.*” (Ők voltak a cipészek, szabók és molnárok.)¹³

*Az egyesült ipartársulat tehát 1874. június 28-án 110 taggal alakult meg, ami közel sem jelentette a sárvári iparosok teljes létszámát, mert az elnökség már a megalakuláskor a taglétszám emelését tervezte: „...iparosaink fele még hiányzik. Alapszabályaink értelmében kiterjedésünk Sárvártól 2 mértföldnyi területre, és ha a vidékről is számosabban jönnek, könnyen lehetünk 300-an, ekkor tudnánk csak szerencsétlen vagy elagott tagtársainkon szükség esetén, könnyen segíteni. Hogy a társulat még nagyobb anyagi és szellemi erőre tegyen szert, ki fog terjeszkedni más osztálybeliekre is, illetőleg pártoló tagokra, kik egyszersmind iparkedvelők.”*¹⁴

*A társulat célkitűzései között szerepelt elsősorban egy „...polgári gyámolda” létrehozása, „ha véletlen szerencsétlenség éri a szegényebb sorsú iparost, legyen hová fordulnia. Van a városnak kórháza, de rendezetlen állapotban és csekély alappal, azért jó volna azon úgynevezett polgári, vagy belépti-díjból, melyet mindenki letelepedése alkalmával fizet, legalább 2 harmad részt a kórházi alaphoz csatolni...”*¹⁵

*Az alapszabályukban a törvénnyel egyetértésben – a tanoncok iskoláztatásáról így vélekedtek: „... Szükséges nálunk az ipartársulat a tanoncok iskoláztatása végett is, mert a három osztályú népiskolánál nincs más; pedig ha azt akarjuk, hogy képzett iparosaink legyenek, és hogy ez által az ipar emelkedjék, oda nem elég a vasárnapi, de szükséges a népiskola, mert ez az alap, a másik csak ismétlő. A törvény szerint köteleztetnek a gyermekek rendszeren 12 éves korukig a népiskolába rendszeren bejárni; nálunk a múlt hóban megtartott évi vizsgán az 1871. évi népszámlálás szerint 3043 lélek után 65 figyermek vett részt, pedig van iskolakötelezett százan felül is.” Az ipartörvény szerint az ipartársulatok jövedelmüknek 10%-át az oktatásra kellett fordítani. A sárvári iparosok ennek csak részben tudtak eleget tenni, mert „...miután nálunk ipariskola még nincs, oda lettünk utasítva, hogy mindaddig, míg iskolánk létesül, a 10%-ot gyümölcsöztetés végett a takarékpénztárban tartozunk elhelyezni.”*¹⁶ Az oktatás hangsúlyozásával fel kívánták számolni a Magyarországon kialakult eddigi rossz gyakorlatot, ugyanis: „...eddig az a rossz szokás volt Magyarországon, hogy többnyire szegényebb sorsú, tanulatlan gyermekeket adtak mesterségre.”¹⁷

¹³ Söptei István: Sárvár története XVIII–XIX. sz. = Vas Megyei múzeumok Katalógusai. 37. Sárvár, 1976. Nádasdy Ferenc Múzeum. 4. p.

¹⁴ Vas megyei Lapok 1874. au. 6.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Vas megyei Lapok 1878. márc. 10.

¹⁷ Vas Megyei Levéltár (a továbbiakban: VaML): A Sárvári Ipartestület iratai 1874.

Sárvár sem volt kivétel, hiszen a kisszámú munkásság és a parasztság részben szegény, részben igénytelen, és a nagyon lassan gazdagodó polgárság sem igazán törekszik arra, hogy színvonalas kultúrát hozzon létre. Bár az 1860-as évekből találunk utalást arra, hogy a sárvári leány iparostanoncokkal külön oktatás keretében foglalkoztak, ez azonban nem volt hivatalos, államilag szervezett. *A járásbírói hivatal 1884-ben szólította fel a községet iparostanonc iskola szervezésére. Az iskola alapítása 1886-ban Barabás György III. – a 18. századtól az oktatás területén nagy hírnevet szerzett Barabás pedagógus dinasztia egyik tagja – nevéhez fűződik, aki nemcsak Sárvár iskolaügyének volt lelkes apostola, hanem tevékeny részt vállalt a megye oktatásügyében is.*”Barabás György okl. néptanító, a sárvári rkat. népiskola főtanítója, a szombathelyi egyházmegyei rk. tanító egyesület elnöke, megyebizottsági tag, városi képviselő.”¹⁸

*Az ipartársulat – hasonló egylet alakításának szándékával, „utasfogadó és munkaszerző intézet” létrehozásával – célul tűzte ki a segédek közti rend fenntartását, mesterségbeli fejlődésük biztosítását, „és eszközölni, hogy hetenkénti, vagy havonkénti csekély befizetéseik által szükség esetén egymáson segíthessenek.”*¹⁹ Már 1875. májusában megfogalmaztak egy alapszabályt, melyet felterjesztettek a m.kir. belügyminisztériumhoz, „...de onnan némi hiányok pótlása végett visszaküldettek. Mi azonnal újakat készítettünk és ismét felterjesztettük, amelyek a múlt hónapban, minden észrevétel nélkül, megerősítve megérkeztek. A folyó hó 4-én megtartottuk alakuló közgyűlésünket, s megválasztattak: elnöknek Szalai János, alelnöknek Gábrriel Ferencz, pénztárnoknak Herkman István, ellenőrnek Vathy Elek. Választmányi tagok: Holczheim Sándor, Gönczöl Lajos, Dubovai Géza, Schrenk Sándor, Milfai Ferencz és Fülöp József.” – olvashatjuk a Vasmegeyi Lapok 1875. december 19-i számában Steiner Zsigmond jegyző leveléből.

A sárvári iparosok tehát látták, hogy az ipar fejlődéséhez elengedhetetlenül szükség van a fiatalok általános és szakmai műveltségének fejlesztésére, gondozására. Vathy György elnök, szintén a Vasmegeyi Lapokhoz küldött levelében így számol be az ipartársulat tevékenységéről: „A sárvári egyesült ipartársulat, mely a korral való haladást tűzte ki legfőbb céljául, az egyetértés és összetartozás mellett oly alapra van fektetve, hogy jövője biztosítottnak tekinthető. *Rendes tagjaink száma 131, kik közül 113 helybeli és 18 vidéki iparos.* A társulati vagyron ez idáig leltár szerint a következő: egy temetkezési kocsi, melyet helybeli iparosok készítettek 570 ft., terítő két lóra és kocsisruha 125 ft., egy szin a kocsinak 255 ft., ezentúl könyvek, alapszabályok, társulati pecsét, lobogó sat. 60 ft. összesen 1010 ft. Nemkülönben előfizet a „Vasmegeyi Lapokra”, a „Kézműiparosok” lapjára és az „Alföldi parlapra.” Kérték és számítottak a helyi és a környéken lakó iparosok anyagi támogatására: „...Hogy társulatunk még erősebb legyen, értesítjük a helybeli és vidéki iparosokat, hogy azok, akik társulatunkba belépni óhajtanak, és pedig a régi telepedettek 5 ft, azok pedig, kik az 1872. évi ipartörvény életbeléptetése óta iparenedély mellett telepedtek, a minisztérium által helybenhagyott alapszabályok értelmében 10 ft. beiratási díj mellett felvétetnek.”

¹⁸ A Sárvár városi első fokú ipariskola II. értesítője. 1886/87.

¹⁹ Vasmegeyi Lapok 1874. aug. 6.

Naprakészek voltak a társadalmi változásokra is: „Az újévkor életbelépő metermérték megismertetése végett 1876. évi január hó 2-án, délután 2 órakor, a „Korona” vendéglő nagy termében Barabás György úr által előadás fog tartatni, melyre a helybeli iparos ifjúsági egylet, valamint a nem tagok is tisztelettel meghívattak.”²⁰

*A Sárvári Egyesült Ipartársulat 1892. június 1-től – 613 taggal – Sárvár Vidéki Ipartestület néven működött tovább (alakulásának időpontja 1892. május 15.), előbb bérelt, majd a Kiss utcán vett saját székházában. Az ipartestület elnökévé Kerschbaum Ferencet, jegyzőjévé Schnabel Ferencet választották. Megalakították a békéltető bizottságot, megszervezték a kontár ellenőrző bizottságot.*²¹

Az iparos társadalom művelődésének egyik lehetőségét biztosították azzal, hogy *saját könyvtárat létesítettek, amely 1936-ig az egyetlen nyilvános közkönyvtár volt Sárváron.* „... bár nem volt túl nagy a választék, de útleírásaikra, Jókai és Mikszáth kötetekre a mai napig emlékszem én is. A könyvtár használatának egyetlen akadálya volt, hogy csak iparosok, tagok olvashattak, kölcsönözhetek innen”. – írta dr. Naszádos István a Szakmunkásjelölt 1987-ben megjelent számában a 23. oldalon.

Az ipartestület tagjai aktívan részt vettek az ipar fejlődését előmozdítani szándékozó országos eseményeken. Az országos kiállításokra, kongresszusokra elküldték képviselőiket, akik részletesen beszámoltak iparostársaik előtt. Az 1909. április 4-én megtartott évi rendes közgyűlésen például a következők hangzottak el: „... Hazánk iparosztálya közel egynegyed század óta sürgeti az ipartörvény módosítását. A folyton megújuló kérésnek engedve a kereskedelmi miniszter végre az elmúlt évben közrebocsátotta a módosított új törvényjavaslat-tervezetet és azt véleményadás végett nekünk is megküldte. – Számos ügybuzgó tagtársunk közreműködésével az óriási anyagot három értekezleten áttanulmányoztuk és észrevételeinket írásba foglalva benyújtottuk. Ugyan e tárgyban a szövetség Budapestre országos kongresszust hívott össze, melyen testületünk is képviseltette magát... .. eredményképp rámutathatunk, hogy a képesítés szigorítása, az inas-ügy, a házi- és fegyenc-ipar, a házalás, a vásározás, az iparoktatás és az ipartestületi intézmény kérdéseiben a kézműiparos-osztály óhajai és kívánalmi érvényesültek és remélhetjük, hogy a parlamenti tárgyalás alatt is életbevágó érdekeink jóindulatú figyelembe fognak vétetni.

Megemlíthetjük még, hogy a kongresszus ezen alkalommal a betegsegélyezés terén főnálló számos sérelmünket is behatóan tárgyalta és az országos munkásbiztosítási hivatalnak szintén megjelent igazgatójával közölte, akitől azt az ígéretet nyertük, hogy az elhangzott számos panaszt orvosolni fogja, úgy, hogy a reánk háruló terheken némileg könnyítve lesz.”²²

A beszámoló így rögzítette az 1908. évi eredményeket: „... Az ipariskola ügyét figyelemmel kísértük, a mulasztókat esetről-esetre megintettük és lépéseket tettünk, hogy az ipariskola a jelenlegi alkalmatlan helyiségből a polgári iskola épületébe át-helyeztessék.

²⁰ Vasmegeyi Lapok 1876. jan. 1.

²¹ A magyar ipar almanachja. Bp. 1929. A „Magyar Ipar Almanachja” Kiadó. 314. p.

²² Iparosaink napja. = Sárvári Járás. 1909. ápr. 11.

Reményünk van arra is, hogy a túl magas iskolai tandíj a közel jövőben le fog szállíthatni. – Szegény sorsú iparos-társaink- és azok özvegyeit fokozottabb mérvben segélyeztük, amennyiben a Babai-alap összes kamatait kiosztottuk. Könyvtárunkat tetemesen bővítettük.

Anyagi tekintetben ismét kedvező eredményt értünk el, ami kitűnik abból, hogy 1278 kor. jövedelem fölöslegünk volt. A fölveteli- és tagdíjakat a kellő szigorúsággal behajtottuk, úgy, hogy csekély hátralék maradt fenn. A testületi ház kellő értékesítését akként biztosítottuk, hogy a pénzügyőrséggel a bérszerződést 800 koronára fölemelt évi bér mellett 3 évre újra megkötöttük.”

*A közgyűlést ünnepélyessé tette Móger István elnök köszöntése azon alkalomból, „... hogy a 700 tagot számláló testületnek érdemes elnöke ... éppen 10 év óta működik a testület élén sok sikerrel, szép eredménnyel, kívánva reá és működésére Isten áldását, szerencsét, hogy a szép virágzásra emelt és a vidéki iparostestületek közt vezető szerepet vívő Sárvár-vidéki ipartestület javára még sokáig üdvösen működjék!”*²³

Sárvár iparosainak művelődését, szórakozását szolgálta a már említett könyvtár mellett az évenként megrendezésre kerülő nagyon népszerű iparosbál, melyen a belépődíjon felül fizetett ún. felülfizetések (ezekről a helyi újság minden alkalommal név szerinti felsorolást közölt) is az ipar fejlesztését, az iparosok segélyezését szolgálták. *A község kulturális életének egyik színtestje volt az 1874-ben alakult Sárvári Dalosegyesület, amelyben kisiparosok is énekeltek.*

Az iparosok egészségügyi feltételeinek javítására egy közfürdő létesítését javasolták. Az 1909. április 4-én megtartott évi rendes közgyűlésen Schnabel Ferenc, a testület jegyzője a beszámolót olvasva már arról tudósította a jelenlévőket, hogy „... az országos munkásbiztosító pénztár jóváhagyta azon határozatunkat, mely szerint a felosztott ipartestületi pénztárnak 11.311 kor. vagyona egy közfürdő fölállítására fordíttassék...”. Az előljárási indítványa „... a Sárvárrott fölállítandó iparos-közfürdő építési költségeihez az ipartestület 7000 koronával járuljon hozzá.” A közgyűlés résztvevői közül ezzel a javaslattal sokan nem értettek egyet. A Répcementi iparosok pl. az iparosok nyugdíjalapjára, mások viszont a munkáslakások építésére javasolták felhasználni a felajánlott összeget, így kapcsolódva be abba az országos akcióba, melynek során az állam olcsó, jó munkáslakások építését tűzte ki célul adókedvezménnyel. Sürgető volt a munkások életkörülményeinek a javítása, hiszen a lakások legnagyobb része pince-, vagy padláslakás volt, szűk, sötét helyiségekkel, nedves falakkal, kicsi ablakokkal. Ezekben a magas lakbérek mellett több család kényszerült az együttlakásra. A nagyipar fejlődése ezt az állapotot még csak súlyosbította. *A korabeli sajtó rendszeresen beszámolt a Sárvárrott, ill. környékén épülő munkáslakások építéseiről és a kedvezményezettekről.*

Az iparosok olvasóköreinek megalakulásáról a Sárvári Járási Hírlap 1910. december 11-i számából értesülhetünk: „... A mi iparosaink főelve a művelődés, az önképzés és az iparosok szakértelmének fejlesztése, a tagtársak erkölcsi és anyagi érdekeinek előmozdítása... mert belátják, hogy csak fejlett iparral és kereskede-

²³ Uo.

lemmel, megkívántató műveltséggel és szakismerettel állhatnak meg a népek nagy versenyében.”

Az ipartársulat, illetve az ipartestület tehát Sárvárott sikeresen működött és betöltötte célját, eredményesen szolgálta a kisiparosok érdekeit, szervezte és gondozta életüket, nagy tekintélyt és elismerést szerezve maguknak a századfordulón.

A település iparosodásáról szólva feltétlenül említést kell tenni a kisipari üzemekről, melyek első képviselője egy 1770 körül működő „városi téglaszín” volt. Az előljárási rendeletére, a városban gyakran pusztító tűzvészek megelőzése érdekében létesítették.

Az 1828-tól működő *városi téglagyár* éves termelése 120 ezer téglá és 45 ezer cserépszindely volt. Az igények kielégítéséhez az *uradalom vadkerti két téglalegetője* is hozzájárult, melyekben kb. 200 ezer téglát és 108 ezer zszindelyt gyártottak.²⁴ Ezek helyett *1896-ban építették fel* az Esze Tamás és Nádasy utca sarkán az *uradalmi téglagyár és gőzfűrésztelepet*, melyet 1994-ben bontottak le. *Pleszkáts Imre téglagyára* a múlt század végén a mai Jármű Kft telephelyén üzemelt. Részben ennek felszereléséből *1908-ban* „... *Krausz, Móger és Fleischmann cég alatt nagyszabású téglagyár alakult*, mely üzemét már meg is kezdte. A gyár faltéglát, tetőzszindelyt és az ehhez tartozó mellékterményeket állít elő. A telep 30 hold kiterjedésű, kitűnő agyagrétegen, mintegy 105.110 korona költséggel épült és miután a lehető legjobb agyag áll rendelkezésre, így a nyert termékeknek kiváló minőségük és előnyös áraik a legmesszebbmenő versenyképességet biztosítja.” – olvashajtuk a Vasvármegye 1908. május 31-i számának híryanagában. A gyár helyén épült fel az Alkotmány úti lakótelep egy része, illetve a lakótelep mögötti sportpályák. Az 1920-as évek korszerűsítése során bevezetett gépi préselés mellett a hagyományos, kézi téglavetés is tovább élt.

A szomszédos majorokban *uradalmi sajtgyár és pálinkafőzde* működött.

1896-ban alapította Fleischmann Simon a gépgyárát, amelyben mezőgazdasági ksigépek gyártásával foglalkozott, 1910 körül már 40–50 munkást foglalkoztatott.

A villamosítást hasznosítva épült fel *1897-ben* a vasutállomással szemben, napi 200 mázsa gabona őrlésére alkalmas *ELLA elektromos mőmalom*.

Az *1903-ban* Schwarcz Lajos által létesített *cirokseprőgyár* az 1930-as évek közepén mintegy 30 munkással üzemelt.

A Sárvári Járási Hírlap 1912. december 8-i számának 5. oldalán megjelent hírből értesülünk *Pongrácz József motoros daráló malma és fafűrész-telepének* alapításáról.

Ugyancsak a mai Hunyadi utcában épült fel az a *hűtőház*, amely alkalmas volt a *Flesch Salamon által 1917-ben létesített tojáskereskedés és később baromfi*, fogoly, fácán és lőtt vadakból készült különféle termékek forgalmazás előtti tárolására.²⁵

Schwarcz Adolf fűzveszűfeldolgozó üzemében hazai és külföldi megrendelésre fonott karosszékek, babakocsik készültek.

*Schwarcz Dávid betonidomokat gyártott, Rozenhal László pótkávégyárat üzemeltetett.*²⁶

---

²⁴ Urbán László: Sárvár ipari üzemének rövid története. = Szakmunkás-jelölt 1987. 9. p.

²⁵ Uo. 10. p.

²⁶ Uo. 11. p.

Az ipari fejlődés a bajor királyi uradalomban is jelentős volt. A mezőgazdasági munkák nagy részét gépekkel végezték. Kapáló-, kaszáló-, arató-, markoló- és kévekető gépeket, gőz- és villanymotoros cséplőgépeket, daráló, szecskavágó, olajpogácsa-törő, répaázó gépeket, Sach-rendszerű ekéket üzemeltettek.

Az uradalom központjában – Sárvárott – volt a telephelye a gépjavitó-, az asztalos-, a bognár- és a kovácműhelynek. Az uradalom 7.700 kat.hold erdőjéből származó fa jobb értékesítése céljából Sárvárott egy gőzfűrész, Pornón egy vízi erővel hajtott fűrészüzemet működtettek. Gőztéglagyárukban falitéglát, lapos és hornyolt cserépszindelyt, később már alagsöveket is gyártottak. A szarvasmarhatenyésztés és a tejfeldolgozás is modern gépekkel történt. Ujmajorban 1905–1906-ban kb. 561 liter tejet, a lánci majorban 300–350 liter tejet dolgoztak fel naponta. Termékeik – az ízletes vaj és lágysajt – az egész országban ismertek és kedveltek voltak.²⁷

Az ipar és kereskedelem fejlődését eredményezte a villamosítás, ill. a vasúthálózatba történt bekapcsolódáson túl a külföldi tőke érdeklődése, pénzintézetek alapítása. A Sárvári Első Takarékpénztár (alapítási éve 1869.) 1882. évi összforgalma 2.870.658.- Ft, míg a Sárvár Vidéki Takarékpénztár (alapított 1872-ben Sárvári Hitel- és Leszámitó Intézet néven) összforgalma ugyanebben az évben 3.072.127.- Ft volt.²⁸

A kapitalista fejlődésben különösen nagy szerepet játszott a sárvári gyárak alapításával meginduló üzemi termelés. Az 1894. április 30-án megalakult *Vasmegyei Cukorgyár RT.* 1894–95-ben a péntekfalusi határban felépítette a cukorgyárat, amelyben 1895. szeptember 23-án indult az első kampány. A korabeli újságok tudósításai szerint a „megye legkorszerűbb iparvállalata” kezdte meg a termelést.²⁹

A cukorgyár, majd 1904-től a *Műselyemgyár* üzembe helyezésével alapvetően megváltozott a település lakosságának foglalkoztatási aránya.

1900-ban a lakosság 33%-át – 1050 főt – tartották nyilván dolgozóként. *Ebből önálló iparosok száma 283 fő, a cukorgyár 357 főt, a műselyemgyár 691 főt, a téglagyárak 110 főt foglalkoztattak.*³⁰ Ez a munkásréteg főleg a mezőgazdaságból vált ki, de a jobb kereseti lehetőség vonzerőt jelentett a környező települések lakóinak is, hiszen így nem kellett távoli vidékeken munkát keresniük, ill. kivándorolniuk Amerikába, ami ekkor már a jobb megélhetés reményében kezdett általánossá válni.

A századfordulón tapasztalható ipari fejlődést, a fejlett kisipart és szolgáltatóipart, valamint kereskedelmet tükrözik a következő adatok: *1910-ben Sárvárott 19 kovács, 40 lakatos, 14 egyéb fém- és vasmunkás, 14 fazekas, 43 asztalos, 11 egyéb faipari munkás, 68 szabó, 56 cipész és csizmadia, 47 malomipari munkás, 20 sütő, 21 hentes és mészáros, 30 kőműves, 52 ács és 84 egyéb építőiparban dolgozó kisiparos állt a lakosság szolgálatában. A szálloda- és vendéglátóiparban 63-an dol-*

²⁷ Naszádos István: *Gazdaság és társadalomtörténet. = Sárvár monográfiája.* Szerk.: Horváth Ferenc. Szhely, 1978. Sárvár Város Tanácsa. 482. p.

²⁸ Uo. 485. p.

²⁹ Uo. 488. p.

³⁰ Uo. 488. p.

goztak. A századforduló első éveiben megszorodtak az önálló kiskereskedések is. *Egy 1910-es statisztika szerint a kereskedők száma 213 fő volt.*³¹

Az önálló iparosokat tömörítő Sárvár Vidéki Ipartestület 1912. április 21-én megtartott 20. évi rendes közgyűlésének beszámolóját olvasva már érezhetjük a gazdasági, társadalmi válság okozta bizonytalanságot: „... keserűséggel tölt el bennünket, hogy a kisipar létérdekeibe vágó sürgős kérdések szóhoz sem juthatnak és a mai speciális sérelmeink orvoslása évről-évre elhalasztatik... ..Pedig köztudomású, hogy a 28 évvel ezelőtt alkotott ipartörvény már elavult, a változott viszonyoknak nem megfelelő, a munkásbiztosítási szervezet pedig, a járulékok rengeteg magassága és kezelés rendszertelensége s nehézsége miatt, hazánknak leggyűlöttebb intézménye... ..helyzetünk javulását csak akkor várhatjuk, ha általános választói jog alapján érdekeink a parlamentben megfelelő képviselőre találunk. Ily körülmények között a kisiparososztály teljesen önjelére van utalva és ennek tudatában kötelességünk a szervezkedés, az összetartás, a szétforgácsolt erők tömörítése és a szakképzés fokozása, hogy az ország egyéb közigazgatási tényezői között helyünket sikeresen megállhassuk.”³²

A beszámolóból értesülhetünk arról, hogy a fürdő felépítésére kért engedélyt még mindig nem kapták meg, és az olvasóterem működtetése is – „pártolás hiányában” – akadozott. „...A tanonciskolai díj leszállítása végett lépéseket tettünk és kilátásba helyeztetett, hogy a tandíj már a jövő tanévben leszállították. ... Szegény iparosok és özvegyek segítésére tetemes összeget fordítottunk és némi önérettel mondhatjuk, hogy a segély iránti kérdések egytől-egyig figyelembe vétettek. Segélyalapjaink ma már tekintélyes tőkét képeznek, azonban ha a testület anyagi ereje ezt megengedi, egy *iparos menedékház* fölállítását is föl vesszük programunkba.”³³

Az 1914-ben kirobbant első világháború következtében csökkent a mezőgazdasági termények mennyisége, csökkentette termelését a Cukorgyár, a Sárvári Műselyemgyár Rt pedig leállította üzemelését, ill. hadiüzemmé vált, melyben – a hadbavonult férfiak helyett főleg nők és gyermekek embertelen körülmények között lögyapotot gyártottak. A termelés csökkenése, a munkaerő-, az alapanyag és a létfontosságú árucikkek hiánya, ill. megfizethetetlenül magas ára a megélhetési nehézségek növekedését jelentették. „...Sokan vannak, akik ebben a háborúban nagy vagyonokra tettek szert. Ellenben a kisiparosok nagy része nem jut keresethez, habár most nagy a pénzforgalom. Ezek, valamint a fix fizetésű tisztviselők és magánalkalmazottak miként tengetik a maguk és családjuk életét, az oly rejtély, amelyen hiába törjük a fejünket, mert meg nem oldható.” – olvashatjuk a Sárvári Járási Hírlap 1916. november 7-i számában.

A sárvári kisipar a két világháború között években.

Az első világháború befejezése után súlyosbította a helyzetet és növelték a munkanélküliek amúgy is nagy számát a harctérről hazatérő katonák, akik hiába kerestek munkaalkalmat. Hiába próbáltak a gyárakból elbocsátott munkások is önálló

---

³¹ Uo. 497. p.

³² Barabás György: A Sárvár Vidéki Ipartestület közgyűlése. = Sárvári Járási Hírlap 1912. ápr. 28.

³³ Uo.

iparosokként (számuk 1920-ban 413 volt³⁴), talpon maradni, ez szinte lehetetlen volt.

Tragikus esemény volt a nagyközség életében az 1926-os, 1927-es év. A korábbi korszerűsítés után 1200–1300 munkást foglalkoztató műselyemgyár 1926. márciusában beszüntette működését. A gyár munkásai követték a külföldre telepített üzemet és 1928–30 között – családtagokkal együtt – mintegy 1500 fő vándorolt ki Franciaországba és Belgiumba, hogy ott találjanak munkát és jobb megélhetést.³⁵

A Sárvár Vidéki Ipartestület is – anyagi lehetőségeihez mérten – próbálta segíteni a hadiözvegyeket, hadiárvékat, az elszegényedett iparosokat.

Az első világháborút követő konszolidációs időszak a 20-as évek végére már némi gazdasági alapot eredményezett az ipartestületnek. Nagy szerepe volt ebben a testület elnökének, *Herczeg Jánosnak*, aki 1925. március 22-től töltötte be ezt a tisztséget. Az ő nevéhez fűződik az iparosok egyik legszebb ünnepe: 1926. augusztus 15-én, a *testület zászlójának felszentelése, és az iparosok könyvtárának bővítése is.*³⁶

A kibontakozó gazdasági világválság ellenére a testületnek új székházat vásároltak, ami a későbbiekben szinte megoldhatatlannak tűnő gonddal járt. A Sárvár, Széchenyi u. 25.sz. alatti házat – amely már nagysága miatt sem felelt meg a mintegy 1000 tagot számláló testület korszerű működésének – az 1929. május 21-én kelt adás-vételi szerződés szerint eladták.³⁷ Helyette a Batthyány utcában 52000 pengőért vásároltak egy emeletes épületet, amelynek átalakítására 20000 pengőt fordítottak. Ezzel az ipartestületnek 36–40000 ezer pengő adóssága keletkezett. A pénzügyi gondok megoldásáról, a M.Kir. Kereskedelemügyi miniszterrel folytatott hosszas levelezések után az 1932. évről számot adó közgyűlési beszámoló ad hírt: „...Herczeg János örömmel jelentette, hogy a székház építésére, az illetékes hely a kölcsönt folyósította; így foglalkozni lehet a tagdíjak leszállításával, még ez évben. Az örömmel tett bejelentést a közgyűlés még nagyobb örömmel fogadta. Az elnöknek azt az indítványát, hogy Huszár Mihály orsz.gy. képviselőnek és Schmidt László ügyvédnek, a kölcsön megszerzésére irányuló fáradságtalan munkájukért szavazzon a közgyűlés köszönetet, a közgyűlés elfogadta.”³⁸

A tagdíjak csökkentését azért fogadták különös örömmel, mert az adóterhek állandóan emelkedtek. Emelkedtek pl. azért, mert a Sárvári Cukorgyár csökkentette termelését, ezért a városnak fizetett adó is kevesebb volt a tervezettnél. A város ezért a lakosság adóterheit növelte. Nem csoda tehát, hogy az ipartestület éves közgyűléseinek beszámolóiban is visszatérő problémaként foglalkoztak a *tagdíjhátralékok behajtásával*, és az adóterhek elől menekülő *kontárok szigorúbb ellenőrzésével*.

„Iparostársaink egyik általános panaszja tárgyát képezi az *adókérdés*. A nehéz kereseti viszonyokkal szemben sehogy sem áll arányban az adóztatás, mert hisz

³⁴ Szeibert János: Sárvár monográfiája. Szhely, 1926. 66. p.

³⁵ Söptei István: Sárvár története XVIII–XIX. sz. = Vas Megyei Múzeumok Katalógusai. 37. Sárvár, 1976. Nádasy Ferenc Múzeum 10. p.

³⁶ A magyar ipar almanachja. Bp. 1929. A „Magyar Ipar Almanachja” Kiadó. 315. p.

³⁷ VaML. IX.-209/36. A Sárvári Ipartestület. Vegyes iratok 1892–1949.

³⁸ A sárvári Ipartestület közgyűlése: = Sárvári Élet 1932. június 5.

igaz, adót fizetni állampolgári kötelességünk, azonban a megélhetés nehézségei igen sok esetben a legnagyobb kényszer elé állítják iparostársainkat. A munkaalkalmak folyton csökkennek, s ez az egyik fő oka annak, hogy nem tudunk lépést tartani a megélhetés nehézségeivel és az adóterhek viselésével.

A társadalombiztosítással járó kötelezettségek is nehéz feladatot képeznek és a magas biztosítási díjak ellen igen sok és komoly szó hangzott el az egész országban az iparosság érdekében, azonban ezen mozgalmunkat még siker nem jutalmazta. A múltban mégis mód és alkalom adatott arra, hogy a korábbi évek hátralékai bizonyos mértékben kérelmezés folytán töröltettek, vagy kedvező feltételek mellett törleszthetők voltak.³⁹ – olvashatjuk az 1936. évi beszámolóban.

Fontosnak tartották, hogy a közgyűlésen az iparosokkal megismertessék az 1936. évi VII. módosított ipartörvényt, amely többek között életbe léptette a mestervizsgára szóló kötelezettséget, felemelte a tanoncok tanidejét, és kötelezővé tette azt, hogy tanoncként csak az szegődthet, aki sikerrel elvégezte az elemi iskola 6 osztályát. Előírta, hogy az ipartestületi felvételi díjat az iparigazolvány kérésével egyidőben kell befizetni. Kibővítette az ipartestületi szék hatáskörét azzal az intézkedéssel, hogy a szék kijelölt tagja útján ellenőrizheti, miként tartják be a munkaadók az alkalmazott segédek és tanoncok foglalkoztatására vonatkozó rendelkezéseket. A törvény felhatalmazta az ipartestületeket, hogy felléphessenek azon iparosok ellen, akik (árrombolók) a tisztességes áron aluli összegért vállalnak munkát. A cipész, asztalos, kárpitós és sokszorosító iparban – büntetés terhe mellett – bevezették a 48 órás munkahetet, és megállapították a legalacsonyabb munkabér összegét az asztalos, kőműves és ács szakmákban.

Ugyancsak a beszámolóban olvashatjuk a következő adatokat:

„Az 1936. évben beérkezett 534 ügydarab, melyek az érkezés sorrendjében elintéztést nyertek. Tanszerződés kötött 174,
tanszerződés felbontatott 20,
segédi vizsgára bocsátott 87 egyén.
iparigazolványt nyert 97,
iparát beszüntette 43,
szakvizsgára bocsátott 9 egyén.

A felügyeleti hatóság által tartott évi hivatalvizsgálat mindent rendben talált.⁴⁰

Az 1886-ban alapított sárvári iparostanoncok iskolájában végzetek legtöbbször továbbra is a kisipar foglalkoztatta. (1913-ban az inas- és kereskedőinas iskolát összevonták, mivel az utóbbiak kevés számban jelentkeztek tanulónak.⁴¹)

Az 1924/25. év előmeneteli és mulasztási naplója szerint az iskolának 246 iparos tanonc és 24 kereskedőinas tanulója volt, és 26 szakmát képviseltek: kőműves, géplakatos, cipész, ács, mechanikus, lakatos, asztalos, bognár, bádogos, festő, szabó, szíjgyártó, cserepes, kovács, órás, pék, villanyszerelő, köteles, cipőfelsőrész-készítő, csizmadia, borbély, nyomdász, üveges, kékfestő, vendéglős, mészáros.

A következő táblázatból az 1927. és 1933. évek között „ipart nyertek” számáról és az általuk tanult szakmákról tájékozódhatunk.⁴²

---

³⁹ VaML. IX-209/36. Sárvári Ipartestület. Vegyes iratok 1892–1949.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ A sárvári iparos tanulók. = Sárvári Járási Hírlap 1913. 25.sz.

A szakmák megnevezése	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
	években ipart nyertek száma						
1. géplakatos	3	–	2	–	3	1	1
2. molnár	1	–	2	1	1	1	–
3. szíjgyártó	1	–	1	–	–	–	–
4. bádogos	2	–	1	–	–	1	–
5. asztalos	2	–	–	1	3	2	–
6. felsőrészkészítő	1	–	1	2	–	1	–
7. mészáros, hentes	3	2	–	–	2	2	2
8. női szabó	1	1	–	2	2	–	1
9. mészáros	1	2	–	1	–	–	–
10. kádár	1	–	–	–	–	–	–
11. cipész	2	5	3	1	3	5	5
12. ács	–	2	1	–	1	–	–
13. bádogos, vízvezeték-szerelő	–	1	–	–	–	–	–
14. vendéglős	–	2	1	2	1	2	–
15. kovács	–	1	1	1	–	–	–
16. órás	–	1	–	–	1	1	1
17. reszelővágó	1	–	–	–	–	–	–
18. fényképész	–	1	–	–	–	–	3
19. kőműves	–	1	2	1	2	1	–
20. sütő	–	–	2	1	1	–	1
21. női kalapkészítő	–	–	1	–	–	–	1
22. korcsmáros	–	–	1	–	–	–	–
23. üveges	–	–	1	–	1	–	–
24. kőfaragó	–	–	1	–	–	–	–
25. műköszörűs	–	–	1	–	–	–	–
26. férfiszabó	–	–	–	1	–	–	–
27. kötélgyártó	–	–	–	–	1	–	–
28. szobafestő	–	–	–	–	1	2	–
29. borbély	–	–	–	–	2	3	–
30. kocsifényező	–	–	–	–	1	–	–
31. bognár	–	–	–	–	1	1	–
32. könyvkötő	–	–	–	–	–	1	–
33. villanyszerelő	–	–	–	–	–	1	–
34. szabó	–	–	–	–	–	1	2
35. cukrász	–	–	–	–	–	1	–
36. szappanfőző	–	–	–	–	–	1	–
37. női fodrász	–	–	–	–	–	1	–
38. szitás	–	–	–	–	–	–	–
39. géplakatos-villanyszerelő	–	–	–	–	–	–	1
40. cserepes	–	–	–	–	–	–	1

⁴² VaML. IX-209/36. Sárvári Ipartestület. Vegyes iratok 189–1949.

Sajnos, a kisipar történetére vonatkozó, ránk maradt dokumentumok nagyon hiányosak, így nem állt módomban – a 30-as években – összehasonlítást tenni a kézműiparban dolgozók, az iparendélyt kapott, illetve az engedélyüket visszaadók számarányára. Elgondolkodtató azonban és a kor válságos gazdasági, társadalmi viszonyait hűen tükrözik, ha csak a kezdő iparosok és az iparuk gyakorlásáról lemondottak arányát vizsgáljuk is:

év	iparigazolványt nyertek	iparukat beszüntették
1934.	53	29 ⁴³
1935.	97	43 ⁴⁴
1937.	40	35
1938.	31	21 ⁴⁵

A sárvári kisiparosok helyzetét is befolyásolta a lakosság anyagi helyzete, a tőke – és hitelhiány: „...nemcsak a kisiparosnak, hanem általában a megrendelőnek is megrendült az anyagi helyzete és bizony a fizetőképesség megfogyatkozása mellett gyakran találkozik az iparos a fizetőképesség csökkenésével is. Ílymódon az iparos a szükséges tőke hiányában nem ritkán jut abba a helyzetbe, hogy újabb munkát nem is vállalhat, mivel a kereskedő nem nyújt hitelt addig, míg az a nyomasztó körülmények miatt, önhibáján kívül nehéz helyzetbe került iparos, előbbi tartozását ki nem fizette. Tudva lévő, hogy az államtól az össziparosság vajmi kevés segítséget várhat, mivel köztudomású, hogy csak olyan kisiparosok részesülnek állami hitelben, akiknek tehermentes ingatlanuk van.”⁴⁶ – olvashatjuk egy korabeli híradásban.

Az egyes szakmák védelmét és továbbélését remélték az iparosok azáltal, hogy az 1932. évi VIII. t.c. 23. és 24. §-a értelmében, ill. e törvénynek eleget téve – az ipartestületen belül, külön ügyrendi szabályozással, *szakosztályokat hoztak létre:*

- 1937. okt. 26-án a Kovács és Bognáripári Szakosztályt,
- 1937. dec. 1-én a Szobafestő, Mázoló, cég- és címfestő Szakosztályt,
- 1939. aug. 10-én a Hentes és Mészáros Szakosztályt,
- 1939. aug. 10-én a Sárvári Ipartestület Cipész Szakosztályát,
- 1939. aug. 10-én a Lakatos Szakosztályt.

1939. május 19-én évi rendes közgyűlését tartotta a Sárvár és Vidéke Vendéglősök, Korcsmárosok Szakosztálya. A közgyűlés jegyzőkönyve szerint: a szakosztálynak „... 20 helybeli és 16 vidéki tagja van.

Tagdíjból bevétel 85 pengő 64 fillér,

kiadás 62 pengő 52 fillér,

Tiszta megtakarítás: 17 pengő 12 fillér” volt.

„... Be nem folyt tagsági díj 38 pengő 10 fillér”, melynek törlését kérték, „... mert a volt tagtársak elszegényedtek”.

⁴³ Iparoshírek. = Sárvári Élet 1935. ápr. 10.

⁴⁴ VaML. IX-209/36. Sárvári Ipartestület. Egyes iratok 1892–1949.

⁴⁵ Sárvár Vidéke 1939. jan. 22.

⁴⁶ Hogyan segítsen magán a sárvári kisiparos? = Sárvári Élet 1934. dec. 16. 3. p.

A közgyűlésen a szakosztály elnökévé Grósz Károlyt, alelnökévé Strohoffer Viktort, pénztárosává Beer Ferencet, jegyzőjévé Mészáros Jánost, ellenőröknek pedig Naszádos Istvánt és Kiss Istvánt választották. A szakosztály belépett az Országos Vendéglős Szövetségbe is.⁴⁷

A túlélés érdekében született a Sárvári Élet 1932. június 5. I. évf. 1. számában olvasható Magyar árut! Sárvári árut! c. vezércikk is: „... Sárvár kereskedelmi szempontból értékesítő és fogyasztó gócpont. Itt értékesíti az iparos és kereskedő az iparcikkeket és a termelő a mezőgazdasági termékeit. A falutól búzát, gyümölcsöt, szárnyas és egyéb életfenntartásunkhoz szükséges terméket veszünk és a falunak cipőt, ruhát, mezőgazdasági gépet és egyéb cikket adunk. Ha a falu népe szükségleteit sárvári iparosnál és kereskedőnél szerzi be, akkor a sárvári iparos több tojást, húst, főzeléket, gyümölcsöt eszik, mert vásárló képessége növekedik. Fontos az, hogy a sárvári járás fogyasztó közönségét ide Sárvárra összpontosítsuk, sárvári iparostól és kereskedőtől szerezzük be szükségleteit. Ezt népszerűsíteni kell.

Szükséges volna itt Sárváron, a sárvári járás gazdáinak termék értékesítő szervezetét megalkotni, s mintegy állandó központtal, belekapcsolódva a mezőgazdasági érdekképviseletbe, a járás termelését irányítani és értékesíteni jobban lehetne. A gazdasági érdekeket oly formán kell egyeztetni, hogy a falu közelebb jusson a városhoz lélekben és a gazdasági egymásrautaltság ne elválasztó, hanem egybe kapcsoló tényező legyen.

Vásároljunk magyar árut sárvári kereskedőtől és iparostól – segítsük egymást. Ez az ösvény, amely a kivezető útra vezet. Egymás segítése nélkül csak tántorgunk és botorkálunk – és könnyen eleshetünk úgy, hogy nem tudunk felkelni.” Sajnos azonban „... az infláció által megduzzasztott gazdasági élet az ellenkező végletbe, a lassú, de biztos összezsugorodásba ment át.”⁴⁸

Szomorkás örömmel olvashatjuk a Sárvári Élet 1935. január 13-án megjelent számának első oldalán a Sárvár élete a statisztika tükrében című cikket. „A nagy gazdasági hanyatlás idején talán kisség furcsán hangzik, amikor a fejlődő Sárvárról beszélünk. Bizony a mindennapi kenyérért folytatott viaskodás közepette szemérmesen húzódik meg Sárvár falai között egy kis fejlődés is. Mert mi másnak nevezhetnők azt az érdekes körülményt, hogy az utolsó másfél évtizedben épült, például a mai Sárvár házainak körülbelül egyharmada, vagyis összesen 629 ház. Sárvár összes lakóházainak száma a legutóbbi statisztikai kimutatás szerint 1712. Az előbb említett fejlődés lendületét a kiosztott házhelyek adták meg, amikor is kisemberek százai igyekeztek maguknak családi házat építeni. ...A sárvári utcák száma ennek a fejlődésnek a során 79-re emelkedett... ..Az adófizetési készség elvenen él Sárvár lakosságában és csak a körülmények fájdalmas kényszere okozza az adóhátralékokat... ..Az ipari és a kereskedelmi élet 401 nyílt üzlethelyiséget foglal le magának.”

Az iparosok mellett a település kereskedői is próbálták mindent megtenni megélhetésük érdekében. A Sárvári Kereskedők Társulatának tagjai minden hónap első szerdáján a Korona Szállóban beszéltek meg teendőiket. Az ő kezdeményezésükre nagyobbította meg a község az állatpiac területét, ill. ők szorgalmazták „...a négy

⁴⁷ VaML. IX-209/36. Sárvári Ipartestület. Vegyes iratok 1892–1949.

⁴⁸ A magyar mezőgazdaság válsága. = Sárvári Élet 1932. okt. 30.

nagyvásáron túl megtartott két-három rendkívüli vásár megszüntetését...”, és a „battyuzás” betiltását.⁴⁹

„...Ami a mozgalom további kilátásait illeti, annak logikus folytatásként, a közeljövőben a sárvári kereskedelem is bekapcsolódik egy a vas megyei összes kereskedők tömörítését célzó egyesülésbe, amely Szombathely székhellyel a Vas megyei Kereskedők Egyesülete cím alatt egyeztetné össze a lokális kereskedelem érdekeit mind Szombathely város, mind pedig a megye kereskedőtársadalmának általános érdekeivel. Hiszen mindannyian érezzük a súlyos idők terhét és azt hiszem legjobban úgy jellemezhetjük a helyzetet, hogy: ma a kicsi, amitől elesünk, jobban fáj, mint jobb időkben a sok!”⁵⁰

A kisipar helyzete a második világháborút követő években

A „jobb idők” helyett azonban jött a második világháború, ami fokozta az állandósult munkanélküliséget, a nyomort, a megélhetési gondot. A nehéz helyzetet, az ellátási problémákat növelte a háborús események elől Sárvárra menekültek nagy száma is.

A magyarországi hadműveletek utolsó fázisában Sárvár hadművelési területté vált, s bár a harcok csak 1–2 napig tartottak, a város súlyos károkat szenvedett. *A hadműveleteket megelőző bombatámadások (1947. okt. 7., 10.) következtében a gazdasági élet szinte teljes egészében megbénult: bombatalálat érte a villanytelepet, felgyújtották a cukorgyárat, a műselyemgyár és a téglagyár romokban hevert, felrobbantották a közúti és vasúti Rába-hidat, lakóházak váltak a tűz martalékává, miközben az átvonuló csapatok kifosztották a várost, az állatállomány jó részét elhajtották, az élelmiszer nagy részét magukkal vitték.*

A koncentrációs táborba elhurcolt több mint 600 ember közül 26-an voltak az ipartestület tagjai. Erről az 1944-ben tartott közgyűlés jegyzőkönyvében olvashatunk: „...Jelentésünkben meg kell emlékeznünk arról, hogy az 1944. év folyamán ipartestületünknek 26 tagját vallása miatt erőszakkal elhurcolták ismeretlen helyre, akiktől ezóta semmi hírt sem tudunk.”⁵¹

A II. világháború a község életében 1945. március 28-ával ért véget. A romok helyén Sárváron is megkezdődhetett az újjáépítés, a közigazgatás, a közellátás, a gazdaság, a kereskedelem, a termelés újjászervezése.

A kézműiparosokat a 600/1945. P.M. számú rendelet alapján vették nyilvántartásba. Sárváron 63 féle szakmát 365 iparos képviselt; lakatos 15 fő, géplakatos 8, hentes 11, kelmefestő 2, kádár 1, korcsmáros 5, vendéglős 13, férfiszabó 32, fényképész 3, fodrász 20, mézeskalácsos 1, műköszöri 1, üveges 4, órás 6, cipész 63, csizmadia 2, tetőfedő 12, takács 1, asztalos 17, kovács 12, női szabó 23, sütő 15, molnár 5, bádogos 5, bognár 5, szobafestő 7, kőműves inas 8, kőműves mester 10, műszerész 1, szítás 1, villanyszerelő 5, nyomdász 5, kötélgyártó 2, kefekötő 2, könyvkötő 2, ács 4, daráló 3, mérlegkészítő 1, szijgyártó 3, drogista 1, sütő és vendéglős 1, daráló és bognár 1, fazekas 2, fehérművarró 2, reszelővő 1, építőmes-

---

⁴⁹ Freibert Rezső: Szünőfélben a battyuzás. = Sárvári Élet 1935. jún. 30.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ VaML. IX-209/36. Sárvári Ipartestület. Vegyes iratok 1892–1949.

ter 2, női kalapkészítő 2, gumijavitó 1, kárpitós 2, fűzőkészítő 1, kéményseprő 1, kályhás 1, cukrász 1, fogtechnikus 1, kőfaragó 1, szücs 1, kalapos 1, kávé 1, faesztergályos 1, lakatos és daráló 1, (3 foglalkozás megnevezése a nyilvántartásban olvashatatlan).⁵²

A fenti iparösszetétel sajnos nem azt jelentette, hogy ennyien gyakorolták is szakmájukat. Az önálló iparüzést továbbra is akadályozta az ellátás hiánya. A munkanélküliséget az ipari üzemek beindítása sem szüntette meg. Ezekben 1946 végén 704 főt foglalkoztattak.⁵³ Még az építőiparban is csak kb. 20%-os volt a szakmunkások alkalmazása, 50%-uk volt munkanélküli. 1947 februárjában is mintegy 200 munkanélkülit tartottak nyilván községünkben.

A világháborús évek alatt – főleg a zsidótörvény megjelenése után – egyes vállalkozások megszűntek, pl. a Ferenc utcai seprőgyár, amely helyett három másik kezdte meg működését: Schulze Ottó üzemé a Temető u. 22. sz. épületben, Schimmer István a mai Nádasy utcában, id. Naszádos István pedig a Várkerület 5.sz. alatt folytatták a seprőgyártást és a súrolókefék készítését. Újdonság volt a Kóger József alapította *takarógyár*, melyben kenderből, lenből ponyvát, sátoralanyagot készítettek, vagy Uram Rozália hasonló kisüzeme, a volt Pásztorházban, melyben hibásan kártolt, másodrendű fonalból is készítettek szövetet.

1940-től változott a baromfifeldolgozó profilja is: baromfi és lőtt vad mellett gyümölcskonzerválással is foglalkoztak az új tulajdonosok: Kovács és Swietel. (A feldolgozó 1942-től a Hangya Szövetkezet tulajdona lett.)⁵⁴ A mai Laktanya u. 5.sz. ház helyén Tábíth Etelka *tolldolgozó üzem*et vezetett felhasználva a baromfiipar hulladék baromfiszárnytolldát.

1944 tavaszán Budapestről a Korona Szálló épületébe költöztetett ruhagyárban rövid ideig férfiruhákat készítettek. A front közeledtével hadiüzemmé alakították, majd 1945. július 15-től a *Ruhaiipari Munkás Szövetkezet* foglalkoztatta az ott dolgozókat. Ők készítették a sárvári rendőrök első egyenruháit is. A szövetkezetet a régi tulajdonos kérelmének jóváhagyása után felszámolták és a gépeket, berendezéseket visszaszállították Budapestre.⁵⁵ A sárvári Szabadság számaiból tudhatjuk, hogy 1945-ben Tábíth Etelka, Schulze Ottó és id. Naszádos István kisüzeme és Uram Rozália *szövőüzeme* is működött.

Lukács Endre *ecetgyárát* miután a tulajdonos elhagyta az országot, néhány évig ifj. Naszádos István vezette.

Kóger József nem tudta feldolgozható nyersanyag hiányában 1945-ben megindítani a termelést, de a raktárában lévő több száz méternyi fehérített lenvásznat és sűrűbb szövésű kendervásznat felajánlotta értékesítésre.

1949-ig működött az uradalmi téglagyár, fűrésztelep, az újmajori tejüzem és malom.

*A volt uradalmi majorban egy parkettaüzem állt a lakosság szolgálatában.*⁵⁶

⁵² Uo.

⁵³ Gyáripari címtár. Központi Statisztikai Hivatal 1947. Sárvári üzemek létszáma 1946-ban

⁵⁴ Urbán László: Sárvár ipari üzemének rövid története. = Szakmunkás-jelölt 1987. 12. p.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

A sárvári ipartestület nyilvántartásában 1947-ben még 350 iparost szerepeltettek a következő szakmai megosztásban: géplakatos 6, műköszörűs 1, műszerész 1, lakatos 19, gumijavító 1, reszelővágó 1, bádogos 4, asztalos 20, faesztergályos 1, építőmester 2, kőműves inas 9, kőműves mester 10, kőfaragó inas 1, hentes 13, ács 7, kárpitos 2, kádár 2, üveges 2, mézeskalácsos 1, szitakészítő 1, kelmefestő 2, molnár 5, fogtechnikus 1, tetőfedő 13, férfi szabó 26, női szabó 21, fényképész 3, takács 1, kefekötő 2, kötélgyártó 2, könyvkötő 2, daráló 3, mérlegkészítő 1, szíjjártó 3, drogista 1, kalapos 2, tímár 1, kályhás 2, nyomdász 2, kéményseprő 1, fazekas 1, női kalapkészítő 1, szücs és sapkakészítő 1, fehérnemű varró 1, cukrász 1, sütő 16, órás 4, bognár 5, kovács 10, szobafestő 5, vendéglős 15, cipész 61, villanyszerelő 5, fodrász 16.⁵⁷

A nyilvántartás szerint a szakosztályok száma 17 volt: villamos szerelői-, sütőipari-, férfi szabó-, női szabó-, tetőfedő-, bognár-, órás-, szobafestő és mázoló-, vendéglős-, bádogos-, asztalos-, lakatos-, cipész-, építőmester (ide tartoztak a kőművesek, kőfaragók, műkőkészítők)-, ács-, kárpitos-, hentes ipari szakosztályok.⁵⁸

1948. augusztus 10-én a KIOSZ Országos Központja jóváhagyta a KIOSZ Sárvári Csoportjának működését. Első titkárának Wittinger János cipészt neveztek ki. Megalakuláskor – 1948. június hó – az 1260 tag között nemcsak iparosok, hanem kereskedők és italkimérők is voltak. Ez a létszám az üzletek államosítása után 460-ra módosult.

1949. február 19-én hivatalosan is feloszlatták az ipartestületet.⁵⁹

A második világháborút követő gazdaság- és társadalompolitika a kisiparosokat, kiskereskedőket társadalmi értelemben is megsemmisítette.

---

⁵⁷ VaML. IX-209/36. Sárvári Ipartestület. Vegyes iratok 1892–1949.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Sylvester János Könyvtár. B 180, S.2819 = Adatok a KIOSZ megalakulásáról.

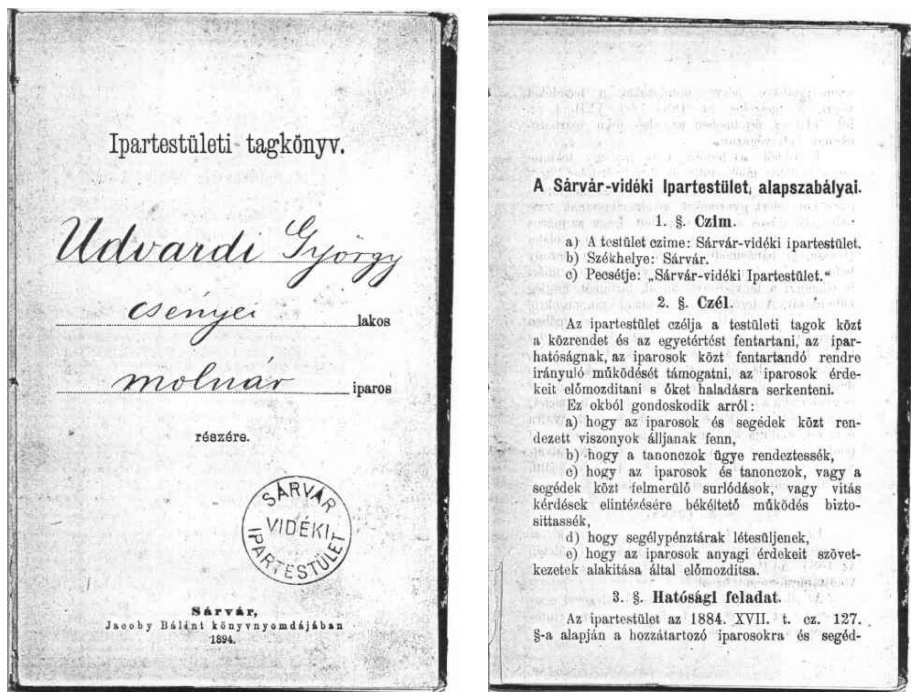
*ZSUZSA NOVÁK***GESCHICHTE DES KLEINGEWERBES VON SÁRVÁR BIS 1949**

Die Entwicklung der ungarischen Marktgemeinden, so auch von Sárvár wurde vom Mittelalter hauptsächlich durch die Lage, Naturgegebenheiten der Siedlung, Warenproduktion, Ausbau, Größe und Vielfältigkeit des Handels und der Industrie, Verwertung innerhalb der Gemeinde bzw. Austrittsmöglichkeit auf die weiteren Märkte gesichert.

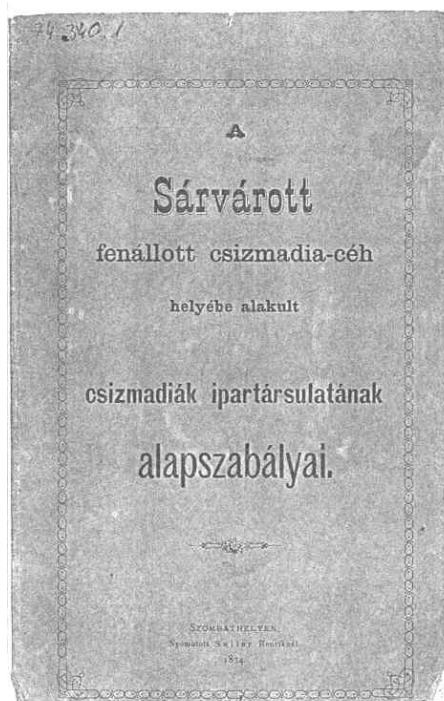
Sárvár hat sich mit einem gut entwickelten Straßennetz dem günstigen Warenverkehr der Umgebung angeschlossen. Im 17. Jahrhundert können wir in Sárvár die Gewerbetreibenden von 17 Industriezweigen, die im Rahmen von Zünften gearbeitet haben, schon auffinden. Diese wurden in den folgenden Jahren gegründet: 1577: Wagner, Schmiede, 1611: Schumacher, 1613: Kürschner, Weber, 1635: Stiefelmacher, 1618: Schneider, 1637: Müller, 1678: Knopfmacher. Wegen der häufigen Feuerbrände und Kriege haben sich die Tischler-, Glaser- und Büchsenmacherberufe eingebürgert. In den 18–19. Jahrhunderten ist die Anzahl der Gewerbetreibenden mit der Einwohnerzahl zusammen größer geworden, wurden aber keine neuen Zünfte gegründet, im Gegenteil kann eine Anzahlverminderung erfahren werden. Der § 83 des Gesetzes 1782/VIII hat die endgültige Auflösung der Zünften geäußert. Das Gesetz 1884/XVII hat neben den Gewerbevereinen auch die Gründung von Gewerbekorporationen ermöglicht. Der Gewerbeverein von Sárvár wurde am 28. Juni 1874 mit 110 Mitgliedern gegründet. Die seit dem 1. Juni 1892 funktionierende Gewerbekorporation von Sárvár und Umgebung hatte schon 613 Mitglieder. Die Gewerbekorporation wollte nicht nur die örtlichen und in der unmittelbaren Umgebung wirkenden, sondern auch die Gewerbetreibenden des ganzen Kreises in sich ziehen. In ihrem offiziellen Raum hat die Vermittlerkommission der Umgebung und die Bibliothek funktioniert, wo die Mitglieder neben der Literaturwerken auch die Gewerbezeitschriften und –bücher lesen konnten. Kurse wurden organisiert, die Mitglieder haben auch an den Landesmessen und Kongressen teilgenommen. Über die Tätigkeit der Korporation wurde es in den örtlichen und Komitatszeitschriften informiert. Die Erscheinung der Fabrikindustrie hat in der Stadt die Anzahl der Gewerbetreibenden vorübergehend vermindert, die Ereignisse des I. Weltkrieges, dann die wirtschaftliche Weltkrise haben aber sie wieder erhöht. Der II. Weltkrieg hat die Entwicklungsmöglichkeiten der Industrie abgestellt, die Materialversorgung ist unmöglich, die öffentlichen Lasten der Gewerbetreibenden unerträglich geworden, infolgedessen sind Familien zerfallen, Werkstätte und Betriebe aufgehoben.

1. kép: A sárvári fazekas céh korsója, 1799.

2. kép: Ipartestületi tagkönyv, 1894.

3. kép: Csizmadia ipartársulat alapszabálya, 1874.

4. kép: A sárvári ipartestület elnöksége